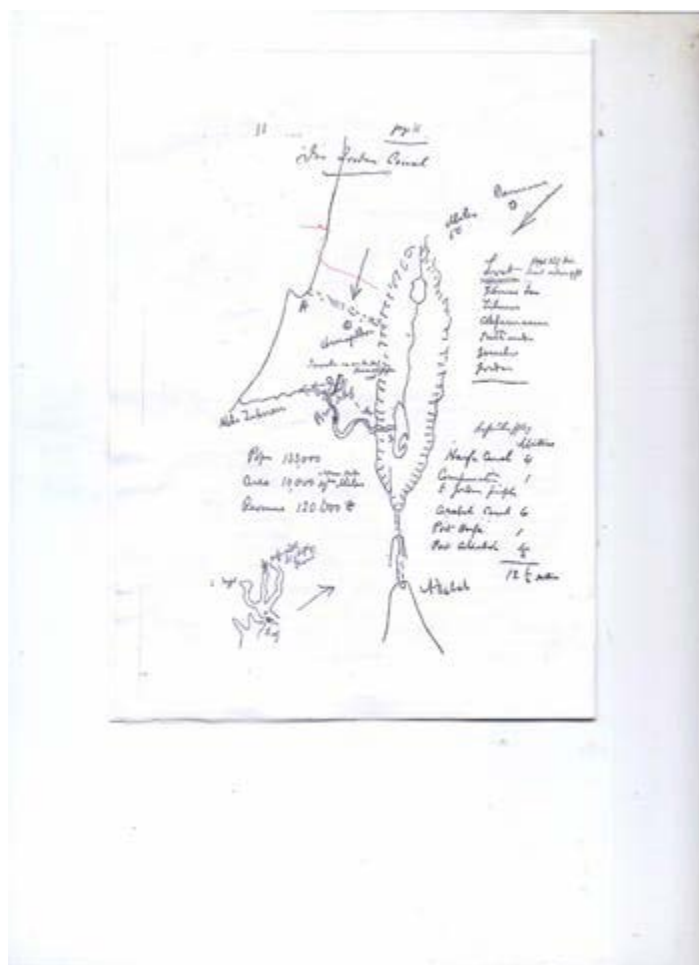

נטביע את עמק יזרעאל הארור והמזיק שאין לו

עתיד

התוכנית הדמיונית של הגנרל צ'רלס גורדון לחבר את נהר הירדן לים סוף וליצור אלטרנטיבה לתעלת

סואץ

שירבוט של מפת ארץ ישראל של הגנרל גורדון מהמאה ה-19

יעקב שביט

2024 במרץ 16:01, 05

כשנתיים לפני מותו בחרטום ב-26.1.1885 בא הגנרל הבריטי צ'רלס ג'ורג' גורדון (1833-1885) לביקור בארץ ישראל. הוא ירד בנמל יפו ב-16.1.1884, עלה לירושלים, התגורר בעין כרם וחי מלחם ופירות, ובדצמבר אותה שנה נקרא לחזור לסודן. בזמן שהותו בארץ הוא כתב ספר קצר ושמו Reflectiones in Palestine שראה אור באותה שנה, והוא אוסף של הגיגים תיאולוגיים ו"מחקר" ארכיאולוגי. בין היתר הוא הציע שמקום קבורתו של ישו נמצא מצפון לשער שכם (גן הקבר), תיאר את מבנה בית המקדש וטען כי מהברית החדשה נמצאנו למדים כי חייל רומי דקר בחנית את צדו של ישו ושפך את דמו והכנסייה יצאה או נוצרה מצלמו.

"בעקבות התיאוריה הזאת", כתב לורנס אוליפנט (שאליו אחזור בהמשך), "הגיע גורדון לידי תפישה מיסטית ומיוחדת במינה בדבר סמליותה של העיר [ירושלים], המגלמת בצורתה המוחשית את ירושלים החדשה, 'הכלה האלוהית' (תירגם יאיר בורלא). עוד קבע גורדון, שבשוק המבול נחה תיבת נוח בהר המוריה. הוא גם שירטט רישומים טופוגרפיים של אתרים ארכיאולוגיים ומיתוסים יהודים ונוצרים שלא התפרסמו. לדוגמה, הוא שירטט את מהלך נהרות גן עדן (הנמצא לדעתו באיי סיישל).

במכתביו הרבים לאחותו סיפר גורדון על סדר יומו ועל כך שחבר למיסיונרים האנגלים כדי ללמוד מהם את דבר האל, ושעם התנ"ך בידו ביקר בכמה אתרים מחוץ לירושלים ובמדבר יהודה. ברטה ספפורד, בתם של מייסדי המושבה האמריקאית ביפו, זכרה כי בהיותה בת חמש נהג גורדון להתארח בביתם: הוא ישב שעות על גג הבית השטוח, "מתעמק בספר התנ"ך ומתכנן תוכניות."

"נקל לשער שיבוא יום ותיחפר תעלה מאחד המקומות בחוף המזרחי של הים התיכון אל עקבה... זו תהיה מסילה מקבילה לתעלת סואץ ותוכל לקצר את הדרך מאירופה להודו ביום אחד או יותר מזה"

אך גורדון לא היה תמהוני ובעל הזיות שבא לחפש גאולה בירושלים אלא איש צבא שמאחוריו קריירה עשירה ומרשימה: הוא השתתף במצור על סבסטופול במלחמת קרים, הצטיין בפעילותו בזמן מלחמת האופיום השנייה בסין, שירת בצבא המצרי בסודן והיה למושל הכללי של סודן בשליחותו של החדיב של מצרים בשנים 1877-1880, ולא מנתי כאן אפילו מעט ממעשיו. הוא היה קצין הנדסה, דיפלומט ומי שנלחם בעבדות באפריקה. לארץ ישראל, עוד תחנה בהרבה תחנות בחייו, לא הגיע רק כדי להתעמק בתנ"ך אלא גם כדי לקבוע אם אפשר לחפור נתיב מים שיחבר את הים התיכון עם נהר הירדן ויוביל לעקבה. ואכן הקונסוליה הצרפתית בירושלים חשדה שאיש הצבא המהולל לא בא לארץ רק כדי לבקר אתרים עתיקים ועקבה אחריו. גורדון מצדו השתדל לחמוק מעיניה.

קדם לגורדון קצין הצי הבריטי קפטן ויליאם אלן שערך מסע־סיוור בארץ בשנים 1850-1851. בספרו "ים המלח, דרך חדשה להודו" (1855) הוא כותב כי המבצע אפשרי, וכי הטבע עשה את עיקר המלאכה למען האדם: "כברק חלף הדבר במוחי כי ההשגחה העליונה נתנה לאומות התעשייתיות, בתקופה שבה

המסחר הגדל והולך שוחרר אמצעי תחבורה משוכללים, את התנאים להקים תעלה ראויה לשמה בין שני הימים שלחופיהם מצויים יסודות הייצור והמיומנות ואשר רצוי כל־כך לקרבם."

המלאכה תהיה קלה, סבר, כי מי הים התיכון ישטפו פנימה ויחסכו את העבודה הקשה של הכרייה. אמנם טבריה, עיר הקדושה ליהודים, תוצף אבל מספר תושביה היהודים מועט, ולעומת זאת היא תועיל לעולי הרגל הנוצרים ותקל על המוסלמים את הדרך למכה. לא היה ספק בלבו של אלן שהסולטן הטורקי ייתן זיכיון לפרויקט, כפי שנתן למהנדס הצרפתי דה־לספס את הזיכיון לכרות את תעלת סואץ.

לארץ הגיע גורדון בעזרת הבעלים של חברת הספנות השנייה בגודלה בבריטניה. החברה חיפשה אלטרנטיבה לתעלת סואץ שבשליטת חברת התעלה, וזאת אף שב-1875 רכש דיזרואלי את מניות הסולטן ותעלת סואץ היתה למעשה בשליטה בריטית. גורדון סבר שתעלת סואץ היא נתיב שלא יוכל להכיל את תנועת הספנות והיה מודאג מהמצב במצרים: יום יבוא ובריטניה תגורש ממצרים על־ידי תושביה ולכן התעלה הארץ ישראלית תפתור את בריטניה מהצורך להילחם על תעלת סואץ כנתיב בלעדי.

אם לא די בכך, כך אמר לנפתלי הרץ אימבר ששימש מזכירו של אוליפנט, התעלה הרחבה תשמש מחסום לחיל יבשה רוסי שיירד דרומה דרך אנטוליה וסוריה. צבא רוסי, אם יגיע, ייבלם במגידו, זירת המערכה ביום הדין (ארמגדון). ארץ ישראל תהיה מוגנת מכל עבריה ותשמש כציר מקשר בין הים התיכון והאוקיינוס האטלנטי והאוקיינוס ההודי. גם בדמיונו הפורה לא עלתה האפשרות שיום יבוא ומצר באב אל־מנדב ייחסם לתנועת ספינות.

לפי התוכנית המפורטת של Jordan Valley Canal שהכין גורדון אורך הנתיב של התעלה יהיה למעלה מ-400 ק"מ והקמתה תימשך חמש שנים. היא תחבר את ים סוף עם הים התיכון למעבר אוניות. התעלה תתחיל בחיפה ותחצה את עמק יזרעאל עד עמק הירדן. לעמק שייווצר יוזרמו מי הים התיכון והתעלה תתחבר לקצה התחתון של ים המלח ותסתיים בעקבה, וכך תתחרה בתעלת סואץ.

הגנרל צ'רלס ג'ורג' גורדון במדי שליט סודן

בניגוד לדעה הרווחת, כתב גורדון, גובה הקרקע מדרום לים המלח אינו מונע חפירת תעלה לספנות מים המלח לעקבה. הוא לא שכח להביא תימוכין מהמקרא: לפי יחזקאל מ"ז י' בים המלח יהיו דגים כמו בים התיכון, "ויאמר אלי המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונית וירדו על הערבה ובאו הימה אל הימה המוצאים ונרפאו המים", ולפי זכריה י"א י"ד, "והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים חציים אל הים הקדמוני וחציים אל הים האחרון בקיץ ובחורף יהיה."

ואיך יגיעו המים מהים התיכון? ובכן, אפיקו של הקישון יורחב וכרייה של ממש תידרש רק ממגידו עד בית שאן, ומי הים התיכון ישטפו לאורך אפיק הקישון, עמק יזרעאל ועמק בית שאן. הוא חישב גם את

גובה השיפוע של התעלה כדי להעריך את משך הזמן וכמות המים הדרושים כדי שעמק הירדן והערבה יוצפו מים וגובהם יתיישר עם מפלס מי הים. גורדון נתן את מפות התוכנית ששירטט לעיונם של הארכיטקט והחוקר הגרמני קונרד שיק, מי שמדד ומיפה את ירושלים וסביבותיה, וצירף חישוב של עלות הפרויקט: מחצית מעלות כרייתה של תעלת סואץ. לורנס אוליפנט, שהתגורר אז בדלית אל-כרמל, הובא גם הוא בסוד העניין.

לאוליפנט, חבר הפרלמנט הבריטי, דיפלומט וציוני של כבוד היו תוכניות משלו: בספרו "ארץ הגלעד" (1880) הוא הציע לשלטון העותמאני לסלול מסילת ברזל מחיפה עד דמשק שתתפצל דרומה לאורך בקעת הירדן עד עקבה, ועוד הציע להקים מושבת יהודים קטנה בעבר הירדן המזרחי. אוליפנט גילה עניין בתוכנית של גורדון ודיווח עליה בנובמבר 1884 בעיתון *New York Sun*. הוא ידע לספר שבעלי חברות ספנות בריטיות גילו עניין ברעיון ואף הקציבו עשרת-אלפים לירות שטרלינג לסקר מקדים. אבל אחרי שהסולטן "הסכים" להתיר בדיקות ראשונות של הפרויקט הוא ביטל את הסכמתו כשהבין שהתעלה תביא בהכרח להשתלטות בריטית על ארץ ישראל.

אוליפנט שמע מגורדון את פרטי התוכנית והטיל ספק באפשרות לכסות במים ערים וכפרים. גורדון, כתב אוליפנט, מסתמך על נבואת יחזקאל בפרק מ"ז, אבל אם תוצא התוכנית לפועל הנבואה לא תוכל להתממש שכן "עין-גדי תהיה אז מאות-רגל מתחת לפני הים". לבד מהמכשלות הדתיות והפוליטיות, טען אוליפנט, התגלו קשיים הנדסיים גדולים שאי-אפשר יהיה לפתור, ואולם, הוסיף, "מי יכול בימים אלה לומר מה ישיג המדע, או איזו תסבוכת תעלה השאלה המזרחית עד שיסולקו הקשיים הפוליטיים?"

כמו אלן לפניו, העובדה שהמקומות הקדושים ליד הירדן — כפר נחום, בית שאן, טבריה ויריחו — ישקעו במים, וכך גם הערבה, בקעת הירדן ועמק יזרעאל יוצפו לא הטרידה את גורדון וגם לא הטרידה אותו התמונה של אוניות סוחר שיפליגו על אתר הטבילה. בעיניו תועלתה של התעלה תהיה גדולה מהאובדן של חלקים מהארץ. היתרונות יהיו לא רק נתיב מים בין אירופה ואסיה אלא גם "נטביע את העמק הארור והמזיק שאין לו עתיד; נעצור את מארת הארץ, הבדווים; נשיג את האדמות הפוריות של מואב ועמון; ... לא יפריענו אי-סדר פנימי". שלא כמו אוליפנט, שפעל ליישב יהודים בארץ, גורדון לא מצא בהם עניין. אחרי שיושלם פרויקט התעלה ארץ ישראל תהיה ארץ שהיקפה עשרת-אלפים מייל מרובעים, אוכלוסייתה תמנה כ-130 אלף נפש וכל ערכה בתפקידה כציר המקשר בין מערב ומזרח, כלומר אמצעי ולא תכלית.

בדמינו גורדון ראה מן-הסתם אוניות קיטור בריטיות מפליגות על הים התיכון, עושות דרכן על מה שהיה פעם נהר הירדן, מגיעות לים סוף ומשם לנמלי הודו. המאורעות בסודן שהחלו בדצמבר 1883 השכיחו את הפנטסיה. הוא נקרא על-ידי ממשלת בריטניה לחזור לסודן כדי לארגן את פינוי חרטום, שהותקפה על-ידי צבא מורדים בהנהגת המהדי מוחמד אחמד. ב-26.1.1885 נכבשה חרטום. לפי גירסה אחת גורדון

נהרג על גרם המעלות של ארמון המושל וראשו נערף והוצב בין שני ענפי עץ ליד אוהלו של המהדי. מותו הפך אותו לדמות־מופת בעולם הגיבורים של האימפריאליזם הבריטי.

ב"אלטנוילנד" של הרצל מי הים התיכון "שוצפים אל המעמקים" והבדלי הגובה יוצרים מפל הנשפך לתעלה שרוחבה עשרה מטרים ועומקה שלושה מטרים ומייצר אנרגיה חשמלית של כחמישים־אלף כוחות סוס, אנרגיה שהופכת את "הארץ החדשה לגן פורח ומולדת לאנשים שהיו פעם עניים, חלשים, חסרי תקווה ומולדת". את הרעיון קיבל הרצל מיונה (יוהאן) קרמנצקי, תעשיין ואחד מחלוצי תעשיית החשמל באירופה שאותו פגש בווינה באוגוסט 1896. קרמנצקי הציע להעביר מים מהים התיכון דרך תעלה שחלק ממנה יהיה תת־קרקעי.

נסיים בדבריו של חיים ויצמן על פגישתו ב-19.11.1947 עם הנשיא האמריקאי טרומן. הוא מספר באוטוביוגרפיה שלו "מסה ומעש" שכשביקש לשכנע את טרומן בחשיבות של עקבה למדינה היהודית הוא אמר לו כי "נקל לשער שיבוא יום ותיחפר תעלה מאחד המקומות בחוף המזרחי של הים התיכון אל עקבה... זו תהיה מסילה מקבילה לתעלת סואץ ותוכל לקצר את הדרך מאירופה להודו ביום אחד או יותר מזה."

תודתי לבית הספרים הלאומי על הרשות לפרסם את תוכנית התעלה.